

IBN SINONING INSON KAMOLOTI HAQIDAGI QARASHLARI: FALSAFIY, PSIXOLOGIK VA AXLOQIY TAHLIL

Ilmiy maslahatchi: Samatov X.U.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali

Murtazaqulova Mohinur Mirsol qizi

"Kompyuter injiniringi va sun'iy intellekt "

fakulteti DI-25-07 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq uygʻonish davrining qomusiy olimi, buyuk mutafakkir va tabib Abu Ali ibn Sinoning inson kamoloti to'g'risidagi falsafiy, psixologik va axloqiy qarashlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Allomaning inson ruhiyati (nafs), uning darajalari, aqliy va jismoniy barkamollikning o'zaro aloqadorligi, shuningdek, shaxsning ijtimoiy muhitdagi o'rni hamda oliy saodatga erishish yo'llari to'g'risidagi fikrlari chuqur yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: Ibn Sino, inson kamoloti, aql, axloq, nafs (ruh), amaliy va nazariy aql, oltin o'rtalik, komil inson, ijtimoiy muhit, baxt-saodat.

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida shunday allomalar bor, ularning qoldirgan ilmiy merosi asrlar osha o'zining qiymati va dolzarbligini yo'qotmaydi. X asr oxiri va XI asr boshlarida yashab ijod qilgan, butun jahon ilm-fanida "Avitsenna" nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Ali ibn Sino ana shunday noyob iste'dod sohiblaridan

biridir. Alloma tibbiyot, falsafa, mantiq, matematika va musiqashunoslik kabi ko'plab sohalarda asarlar yaratgan bo'lsa-da, uning butun ijodi markazida inson va uning takomili, sog'lig'i hamda ma'naviy yuksalishi masalasi turadi. Ibn Sino ta'limotida inson shunchaki tabiatning bir qismi emas, balki butun borliq sirlarini anglashga qodir bo'lgan, o'z ustida muntazam ishlash orqali ilohiy haqiqatga yaqinlasha oladigan oliy mavjudot sifatida talqin qilinadi.

Inson ruhiyati va nafs darajalari Ibn Sino inson kamolotini uning ruhiy va biologik asosi bo'lmish "nafs" (ruh yoki jon) haqidagi ta'limotidan boshlab tushuntiradi. O'zining mashhur "Kitob an-Nafs" (Ruh kitobi), "Najot" va "Ishorat va tanbihot" asarlarida alloma Yerdagi mavjudotlarning jonini uchta katta evolyutsion darajaga ajratadi:

Nabatot nafs (o'simlik joni): Bu jonning eng quyi bosqichi bo'lib, uning asosiy funksiyasi oziqlanish, o'sish va ko'payishdan iboratdir.

Hayvonot nafs (hayvon joni): Bu bosqich o'simlik xususiyatlarini o'zida jamlagan holda, ularga ixtiyoriy harakatlanish va tashqi olamni sezgi organlari orqali his qilish qobiliyatlarini qo'shadi.

Insoniy nafs (notiq nafs): Bu faqat insoningagina xos bo'lgan, oliy darajadagi ruhdur. U o'zidan oldingi barcha xususiyatlarni qamrab olgan holda, eng muhimi – aql, tafakkur qilish, idrok etish va nutq so'zlash qobiliyatiga ega.

Ibn Sinoning fikricha, inson kamoloti uning o'ziga xos bo'lgan insoniy nafs, ya'ni aqli orqali hayvoniy nafsga xos bo'lgan ehtiroslar, mayllar va shahvatni boshqara olishida namoyon bo'ladi. Agar inson o'z aqlini ishlatmasa va faqat moddiy, jismoniy ehtiyojlar quli bo'lib qolsa, u hayvon darajasiga tushib qoladi. Kamolotning ilk qadami o'z-o'zini anglash va o'z his-tuyg'ularini aql chig'irig'idan o'tkazishdir.

Aqliy kamolot: Nazariy va amaliy aql Mutafakkir insoniyatni olomon va xoslarga ajratganda, aynan ularning bilim darajasi va tafakkur layoqatini mezon qilib oladi. Ibn Sino inson aqlini vazifasiga ko'ra ikkiga – nazariy va amaliy aqlga bo'ladi.

Nazariy aqlning vazifasi – haqiqatni bilish, koinot sirlarini, tabiat qonuniyatlarini va ilohiy mavjudotlarni idrok etishdir. U sof bilish, fanlarni o'zlashtirish va mavhum tushunchalarni tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Amaliy aql esa – insonning kundalik faoliyatini, xatti-harakatlarini va xulq-atvorini boshqaruvchi kuchdir. Amaliy aql insonning hissiyotlari ustidan nazorat o'rnatadi, nima yaxshi va nima yomon ekanligini ajratib beradi hamda shaxsni adolatli va axloqli hayot kechirishga yo'naltiradi. Ibn Sino inson barkamolligini shu ikki aqlning uyg'un rivojlanishida, ya'ni ilm olish va o'sha ilmga muvofiq yashashda ko'radi.

Axloqiy qadriyatlar va "Me'yor" (Oltin o'rtalik) falsafasi Ibn Sinoning axloqiy qarashlarida Arastu falsafasining ta'siri seziladi, xususan, illat va fazilat o'rtasidagi chegara haqidagi fikrlarida. Alloma inson o'z fe'l-atvorini tarbiyalashda "me'yor" (o'rtachalik) qoidasiga amal qilishi kerakligini ta'kidlaydi. Har qanday xislatning haddan oshishi yoki yetishmovchiligi illatga aylanadi. Masalan:

Qorqoqlik (yetishmovchilik) va tajovuzkorlik (haddan oshish) o'rtasidagi me'yor – bu shijoat (mardlik) dir.

Xasislik va isrofgarchilik o'rtasidagi me'yor – saxiylik dir.

Nafsga qul bo'lish va dunyodan butunlay voz kechish o'rtasidagi me'yor – iffat (o'z-o'zini tiyish) dir.

Komil inson aynan mana shu me'yorni amaliy aqli yordamida topa olgan va o'zida ezgu fazilatlarni (hikmat, adolat, iffat, shijoat) barqaror qila olgan shaxsdir.

Jismoniy va ruhiy barkamollik uyg'unligi Buyuk tabib sifatida Ibn Sino inson kamolotini uning jismoniy sog'lig'idan alohida tasavvur qila olmas edi. Uning "Tib qonunlari" asarida to'g'ri ovqatlanish, jismoniy tarbiya (badantarbiya), uyqu va uyg'oqlik me'yorlari haqida batafsil so'z yuritiladi. Ibn Sinoning fikricha, tanadagi kasallik ruhiyatga, ruhiyatdagi siqilish (depressiya, qayg'u, g'azab) esa tanaga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy sog'lomlik insonning aqliy mehnat bilan shug'ullanishi va ruhiy kamolotga erishishi uchun muhim poydevordir.

Jamiyat va inson yuksalishi Ibn Sino insonni sof ijtimoiy mavjudot ("madaniy tabiatga ega") deb bilgan. Inson yolg'iz o'zi yashab, kiyim-kechak, oziq-ovqat, uy-joy kabi birlamchi ehtiyojlarini qondira olmaydi. Demak, odamlar bir-birlari bilan hamkorlik qilishlari, kasb-hunarlarini taqsimlashlari va jamiyat bo'lib yashashlari tabiiy zaruratdir. Shaxsning axloqiy va aqliy kamoloti faqatgina jamiyat ichida shakllanadi. Boshqalar bilan muloqot qilish, ularga yordam berish, adolatli bitimlar tuzish va davlat qonunlariga itoat etish orqali inson o'zini o'zi tarbiyalaydi. Adolatli boshqaruvchi (komil inson) boshqaradigan va sog'lom qadriyatlarga tayangan jamiyatgina o'z a'zolariga to'laqonli kamolotga erishish uchun imkoniyat yaratib beradi.

Haqiqiy baxt-saodat (Saodat ul-Qusvo) Ibn Sino ta'limotiga ko'ra, inson hayotining eng oliy maqsadi chinakam va mangu baxtga erishishdir. U moddiy boylik, mansab, shon-shuhrat va jismoniy lazatlarni o'tkinchi, yolg'on baxt deb ataydi. Haqiqiy saodat nima? Allomaning fikricha, bu inson ruhining johillikdan butunlay poklanishi, aqlning eng oliy darajaga ko'tarilib, koinot haqiqatlarini, Yaratganning zotini anglab yetishidir. Inson ruhi ilm-ma'rifat va go'zal axloq orqali shu qadar nurlanadiki, natijada u jismoniy tana qobig'idan qutulib, ilohiy, abadiy osoyishtalikka – chinakam saodatga qovushadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Abu Ali ibn Sinoning inson kamoloti haqidagi talqini favqulodda keng qamrovli tizimdir. U insonni biologik, ruhiy, ijtimoiy va intellektual jihatdan yagona butunlik sifatida tahlil qildi. Mutafakkir insonni jaholat, nodonlik va nafs qulidan o'z aql-idroki, irodasi va mehnati orqali farishtalar darajasiga ko'tarila oladigan buyuk xilqat sifatida ulug'ladi. Ibn Sino ta'kidlaganidek, muttasil ilm izlash, tanani sog'lom saqlash, jamiyatda adolat tamoyillariga amal qilish va o'z xulq-atvorida oltin o'rtalikni saqlash – komil inson bo'lishning yagona va nurlik yo'lidir. Ushbu o'lmas g'oyalar bugungi globallashuv davrida ham barkamol avlodni tarbiyalash, ularda ma'naviy immunitetni shakllantirishda o'z qadr-qimmatini yo'qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. T.: "Fan", 1968.
2. Abu Ali ibn Sino. Risolalar (Axloq va ma'naviyat haqida). T.: "Sharq", 1998.
3. Xayrullayev M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkiri. T.: "O'zbekiston", 1971.
4. G'oziyev E. Psixologiya tarixi. T.: "Universitet", 2006.
5. Zokirov M. Ibn Sino falsafasida inson va uning ma'naviy kamoloti muammosi. T.: "Ma'naviyat", 2012.
6. Qodirov M. Markaziy Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq falsafiy tafakkuri tarixi. T.: "Toshkent islom universiteti", 2009.
7. Irisov A. Abu Ali ibn Sino hayoti va ijodi. T.: "O'qituvchi", 1980.